

1. Rok 1968 v Sovětském svazu a disidenti: „Za vaši i naši svobodu“

☒Stydím se za svou zemi, která opět vystupuje v hanebné úloze četníka Evropy. ☒ I kdybych byl s tímto názorem osamocen, nevzdal bych se ho, protože mi jej napovědělo svědomí. A svědomí je myslím spolehlivější než linie ÚV stále se dopouštějící přehmatů, než závěry různých zasedání schvalované v souladu s výkyvy této generální linie.☒(Anatolij Marčenko v červenci 1968)

Jak už jsem uvedl, prožívá-li Československo během roku 1968 vrchol reformismu, v řadě jiných zemí včetně Sovětského svazu je období reformismu už pryč a nacházejí se už v následující fázi, fázi disentu charakterizované skupinami za obhajobu lidských práv. První krůčky hnutí za lidská práva v Sovětském svazu lze situovat na začátek šedesátých let, přesněji do roku 1961, dávno před Helsinskými dohodami, se kterými je nejednou spojováno. Průkopníkem hnutí za lidská práva byl Alexandr (přezdívaný Alik) Sergejevič Jesenin-Volpin (1924±2016), matematik, syn slavného básníka Sergeje Alexandroviče Jesenina (1895±1925). Podle znamenitých pamětí Vladimíra Bukovského (1942±2019) *A vítř se vrací* byl Jesenin-Volpin první, kdo vážně mluvil o sovětských zákonech, zatímco většina ostatních disidentů se mu tehdy posmívala. ☒Nikdo z nás tehdy [v roce 1961] nevěděl, že právě touhle hloupoučkou událostí, kdy se před srandovním Alikem Volpinem se zákoníkem v ruce doslova jako v pohádce otevrou dveře do soudní síně, začne občanské hnutí za lidská práva v Sovětském svazu.☒(Boukovsky 1978: 228, čes. Bukovskij 2012: 139)

Zůstaňme v každém případě v Sovětském svazu, kterému je třeba věnovat zvláštní pozornost. Rok 1968 je v něm také bohatý na události. Už 12. ledna 1968 disident Pavel M. Litvinov (* 1940), vnuk ministra zahraničních věcí za Stalina Maxima

M. Litvinova⁶¹ (1876±1951, ve funkci od roku 1930 do roku 1939, kdy ho nahradil Vjačeslav M. Molotov), rozdával zahraničním novinářům akreditovaným v Moskvě před soudním sálem, kde se konal [politický] proces čtyř (Ginzburg, Galanskov, Dobrovolskij a Laškovová), Výzvu, kterou podepsal on a Larisa Bogorazová-Danielová (1929±2004). Tato Výzva měla, jak píše generál Grigorenko ve svých *Memoárech*, významný dopad: Všichni si zpočátku její význam neuvědomili, ale retrospektivně se ukazuje v hnutí za lidská práva jako kardinální obrat. [] Výzva ignoruje vládu a obrací se přímo na světové veřejné mínění a především na sovětské veřejné mínění. (Grigorenko 1980: 533)

Tato Výzva, rozšiřovaná v ruštině zahraničními rozhlasovými stanicemi, vyvolala početnou korespondenci, jejíž reprezentativní výběr publikoval francouzský sborník *La Russie contestataire* (*Protestující Rusko*). Grigorenko vypráví:

Autory zavalil přívál dopisů. Pocházely ze všech koutů země a byly od lidí všech původů: psali i komunisté. Obyvatelstvo mělo viditelně dost toho žít ve strachu. Lidé uváděli svou adresu, své pracovní místo, vyjadřovali svůj názor zcela otevřeně. Protestní dopisy byly posílány zároveň soudu: pocházely z Ukrajiny, Novosibirsku, Lotyšska, Pskova, Moskvy. Školáci a středoškoláci psali po desítkách: byla mezi nimi skupina ,79', ,13', ,224', ,121', ,25', ,8', ,46', ,139', ,24' atd.

Ti, kdo poslali protestní dopisy, byli propouštěni z práce, zbavováni svých univerzitních titulů nebo hodností, byli pronásledováni v novinách a během schůzí. Někteří z nich se se potom ,káli', ale celkově počet protestujících nepřestal stoupat. (cituji dle *La Russie contestataire* 1971: 150±154)

A tím, že sovětské úřady odpovídaly na protesty represí, která vyvolávala nové protesty, vytvářela se [řetězová reakce]

61/ Jak vypráví Pavel Litvinov, vlastní jméno jeho dědečka Maxima Litvinova bylo Meir Henoch Mojsevič Wallach-Finkelstein (viz Hradilek ed. 2010: 79).

V tomto roce 1968, který OSN vyhlásila rokem lidských práv, se také objevuje v Sovětském svazu *Kronika běžných událostí*,⁶² která si kladla za cíl zabývat se lidskými právy v Sovětském svazu. Uváděla konkrétní případy porušování lidských práv, jejichž oběťmi jsou jednotlivci a skupiny. Jejím úkolem bylo předkládat fakta. Komentáře ± pokud vůbec byly ± se omezovaly na minimum a nezaujímalý stranické postoje. Jsou v ní uveřejňovány protesty akademika Andreje Sacharova (1921±1989) a hnutí za lidská práva, ale je otevřená i jiným hnutím a informuje o jejich činnosti a o jejich pronásledování. Všechna čísla *Kroniky* jsou psána na psacím stroji (nelze je rozmnožovat xerozem, protože ty existují jen v některých státních institucích a jejich užívání je přísně kontrolováno).

Deset let po svém vzniku vyšlo už padesát čísel *Kroniky běžných událostí*; první měla jen okolo patnácti až dvaceti stran, později některá čísla překračovala stovku stran. KGB se podařilo její vydávání přerušit jen dočasně od konce roku 1972 do května 1974. V únoru 1971 Amnesty International zahájila v Londýně vydávání anglického překladu *Kroniky*, která od té doby vycházela pravidelně počínaje číslem 16. Anglický překlad čísel 1±11 byl publikován pod názvem *Uncensored Russia* (viz *Uncensored Russia* 1972). Celkově vyšlo 64 čísel, poslední koncem roku 1982.

Přísnost soudního verdiktu proti disidentskému básníkovi Juriji T. Galanskovi (1939±1972) ± který umřel v mladém věku ve vězení ± a proti jeho kolegovi Alexandru Ginzburgovi (1936 až 2002) vyvolala explozi protestních peticí. Tento veřejný ráz (glasnost) napomáhal šíření hnutí za lidská práva v celé zemi. ☒Hnutí, které bylo zpočátku moskevské, rozšířilo svá tykadla postupně do celé země, kde často existují protestní (nebo opoziční) hnutí, která jsou v důsledku nedostatku informací obyvatelům centra málo známá a v cizině naprosto neznámá. Tato spojení (k nimž mocně přispívá osobnost Grigorenka) umožňují všem těmto periferním hnutím, aby nabyly sebedůvěry a posílila se. (Samatan 1980: 66)

62/ Někdy se překládá do češtiny také jako ☒Kronika současných událostí. O tomto periodiku samizdatu viz Vaissie 1999.

Generál Grigorenko udělal mnoho pro podporu boje deportovaných Krymských Tatarů za návrat do jejich historické vlasti. Mezi dalšími utlačovanými národnostmi je třeba uvést povolžské Němce, a především Židy, na které v té době v Sovětském svazu a v dalších komunistických zemích dopadá nová vlna antisemitismu polooficiálně podporovaná po šestidenní válce (červen 1967). Hnutí za lidská práva proniká také do Ukrajiny, Litvy, Arménie

Rok 1968 byl přirozeně také rokem pražského jara a jeho udušení sovětskými tanky. Je pochopitelné, že částečná liberalizace situace v Československu přitahuje zájem a vyvolává naděje v prostředí disentu v SSSR. Historička a bývalá sovětská disidentka Ljudmila M. Alexejevová (1927±2018) si vzpomíná: Mnozí z nás uměli nebo se začali učit česky. Kupovali *Rudé právo*, *Literární listy* a další československé noviny, všechno četli a překládali. My jsme to pak tiskli na psacím stroji a v ruštině šířili dál. Byla po tom ohromná poptávka, popisuje intimní vztah liberální sovětské inteligence k dění v Československu Alexejevová. Věděli jsme, co se v Československu děje, a napjatě jsme to sledovali. Nešlo jenom o Čechy a Slováky, ale taky o nás. Doufali jsme, že naše politbyro bude mít dostatek rozumu, aby nechalo malé Československo ten experiment u sebe provést. Brali jsme to tak, že když se povede, mohlo by se to postupně rozšířit na celý východní blok včetně Sovětského svazu. Klidně za deset patnáct let, ale jednou by to přišlo. Proto jsme Čechům a Slovákům přáli, aby se jim to povedlo. Vkládali jsme do nich velké naděje, Československo jsme doslova milovali. (cituji dle Pazderka ed. 2011. Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/uvod/prezentace-publikaci/prezentace-knihy-invaze-1968-rusky-pohled/#mf>)

Generál Grigorenko pak vypráví:

Československé noviny se přestaly volně prodávat. O ty, které se nám podařilo dostat, byl takový zájem, že se k nám dostávaly roztrhané na cucky. Nejdůležitější texty, jako například ‚2000 slov‘, byly překládány do ruštiny a šířeny samizdatem. Co nám vyprávěli turisté, jsme poslouchali, jako se poslouchají pohádky. Sympatie vůči Československu byly tak velké, že se zdálo, že by jen blázen

riskoval [vojenskou] intervenci. Když někdo hovořil v metru, ve vlaku, v trolejbusu nebo v ulici o událostech v Československu (a to se stávalo velmi často), lidé se zastavovali a poslouchali s výrazem hlubokého zájmu a sympatiemi. Avšak sovětský tisk to nebral na zřetel a nadále zaséval nedůvěru a podezřívavost k československému vedení.α(Grigorenko 1980: 561)

Většina svědectví potvrzuje vzpomínky generála Grigorenka, pokud jde o zájem vyvolaný v Sovětském svazu událostmi v Československu, ale je třeba na druhé straně konstatovat, že důležitá část sovětských občanů neměla pro pražské jaro mnoho sympatií. Ve svých memoárech *Na karnevalu dějin* ukrajinský disident Leonid Pljušč (1939±2015) výstižně shrnuje, že na jedné straně lidé věří tomu, že „my [] jsme zachránili Čechy i Slováky, Poláky i Bulhary před Němci. A oni jsou nevděční“ a na druhé straně lidé nevěří v počestnost těch, kdo to říkají.α(Pliouchtch 1977: 176, srv. čes. Pljušč 2018: 173).

I v dalších bodech Pljuščovy paměti vhodně doplňují memoáry generála Grigorenka. Pljušč si nedělal iluze a sovětskou vojenskou intervenci očekával. A dodal: „My jsme však věděli, že československá vojska nestojí u hranic SSSR, ale u hranice s Německem, že jejich děla jsou obrácena na Západ. Dubček se vůbec nechystal k odporu vůči agresi ze sovětské strany.“α(Pliouchtch 1977: 180; čes. Pljušč 2018: 177) Pljušč také ukazuje, jak tento realismus kontrastoval s iluzemi mnoha Čechů a Slováků, kteří se domnívali, že SSSR v jejich zemi vojensky nezasáhne. Diskuse, kterou vedl v té době s jedním Čechem a o níž vypráví ve svých pamětech, je z tohoto hlediska velmi instruktivní (viz tamtéž). Mohu sám jako svědek potvrdit, že už několik měsíců před invazí se v Československu běžně hovořilo o možnosti sovětské vojenské intervence, ale že většina diskutujících soudila, že k invazi nedojde.

V Sovětském svazu Anatolij Marčenko (1938±1986) napsal 22. července 1968 dlouhý a odvážný otevřený dopis určený především československým periodikům *Rudé právo*, *Literární listy* a *Práce*, v němž vyjadřuje svou sympatii k demokratizačnímu

procesu v Československu a kritizuje oficiální reakce, které tyto události vyvolávají v Sovětském svazu. Marčenko je v té době třicetiletý dělník, jenž strávil už šest let (od roku 1960 do roku 1966) v sovětských lágrech a vězeních. Ty popsal roku 1967 ve své důležité knize *Moji prokazanija*, jež vyšla mj. francouzsky v roce 1970 (viz Martchenko 1970). Kopii zprávy o snahách Anatolije Marčenkova dostat tuto knihu do zahraničí, kterou podepsal předseda KGB Andropov, lze najít na internetu díky Bukovského archivům (viz <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/dis60/kgb68-4.pdf>).

Český překlad celého Marčenkova dopisu od Jany Váchové vyšel nejprve v jejím překladu knížky Anatolije Marčenkova *Žij jako všichni* (viz Marčenko 1990: 110±116), pak v cenném sborníku *Za vaši a naši svobodu* (viz Hradilek ed. 2010: 189±192) a lze ho najít také na internetu (viz <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/pamet-a-dejiny/rok68/dopis.pdf>).

Zasluhuje si, abychom z něho tady ocitovali dlouhé úryvky:

Na právě skončeném zasedání Nejvyššího sovětu RSFSR se všichni poslanci zabývali jedinou otázkou: událostmi v Československu. Poslanci se jednomyslně vyslovili pro podporu pléna ÚV KSSS k této otázce, rovněž jednomyslně schválili varšavský dopis pěti komunistických stran adresovaný ÚV KSČ. Schválili a podpořili veškerou politiku strany a vlády v této otázce. Jestliže tuto politiku schvalují komunisté jako příklad skutečné marxisticko-leninské politiky strany ve vztazích mezi bratrskými komunistickými stranami, je to věc komunistů, věc jejich stranického svědomí. Ale tady, na zasedání, tuto politiku jednomyslně schválili poslanci Nejvyššího sovětu RSFSR, kteří vyjadřují názory voličů, tj. obyvatelstva, jehož drtivá většina (mezi nimi i já) jsou nekomunisté. Ještě si ani všichni obyvatelé nestihli přečíst Izvestije se zprávami z jednání, a už začala v dalších číslech kampaň na podporu závěrů, které zasedání přijalo, vyjadřovanou veškerým obyvatelstvem všemi pracujícími

Mám na to vlastní názor a chtěl bych využít práva zaručeného mi ústavou a vyslovit své mínění a vztah k této otázce. Pozorně sleduji (pokud je to u nás možné) události v Československu a nemohu